

KRONIKA

Sedmdesát let Pavla Kouřila

Mezi příspěvky zveřejněnými roku 1977 v druhém svazku sborníku *Archaeologia historica* byla i studie tehdy sedmadvacetiletého archeologa Historického muzea ve Slavkově Pavla Kouřila. Zařadil se tak mezi první autory etablovaného se středního periodika archeologie středověku v tehdejší Československu. Vyhodnocení výzkumu čalonské tvrze, do kterého se jako student zapojil, stálo na samém počátku stálé spolupráce: v dosavadních pětadvaceti ročnících řady *Archaeologia historica* lze napočítat více než dvě desítky textů Pavla Kouřila. Jako výrazná osobnost moravské archeologie středověku má však nezastupitelný podíl i na úspěšné přeměně časopisu na počátku nového století. Od roku 2001 je stálým členem redakční rady zmíněného periodika, od roku 2007 jejím místopředsedou, v letech 2002–2006 byl spolueditorem a od roku 2007 trvale zastává pozici

jednoho ze dvou hlavních editorů. Je tedy případné na stránkách právě tohoto časopisu připomenout sedmdesáté narozeniny i obrysy dosavadní profesní dráhy docenta PhDr. Pavla Kouřila, CSc.

Jeho rodným dnem a místem jsou svatovalentinský 14. únor 1950 a jihomoravský Kyjov. Rodové kořeny po otci, renomovaném hydrogeologovi RNDr. Zdeňku Kouřilovi, CSc., směřují do prostředí selských rodů severního Slovácka (Moravany, Svatobořice), matka Naďa, učitelka, pocházela přímo z měšťanského Kyjova. Již na konci brněnských gymnazijních let zaujala Pavla Kouřila středověká archeologie. Práce na výzkumech Moravského zemského muzea, vedených Vladimírem Nekudou, jedním ze zakladatelů této vědní disciplíny na Moravě, byly prologem ke kombinovanému studiu prehistorie a historie na filozofické fakultě brněnské univerzity v letech 1969–1974.

Inspirace odkryvy zaniklých Mstěnic a studium hradů na střední Jihlavě předurčily téma jeho úspěšně obhájené diplomové práce *Hrady ve středním Pohrlavi ve světle archeologických a písemných pramenů*. Pod školením vynikajících archeologů i historiků (Bořivoje Dostála, Jaroslava Kudrny, Vladimíra Podborského, Josefa Války a dalších) se tak zařadil do silné skupiny archeologů středověku vyšších z brněnské univerzity v druhé polovině 60. a v první polovině 70. let: jmenovat je tu možné zejména Zdeňka Měřinského, Pavla Michnu a Josefa Ungera. Jednalo se o generaci archeologů ovlivněnou prožitkem doby politického i kulturního uvolnění, jeho vzestupu, násilného ukončení i vyznění, stejně jako tehdy nakrátko oživeným odborným diskurzem v otevřenějším evropském horizontu; není vůbec náhodné, že právě tito odborníci utvářeli v dalších desetiletích rozhodujícím podílem směřování i úroveň rychle se vyvíjejícího mladého vědního oboru. Charakteristickým příznakem doby byla v tomto ohledu roku 1969 účast Pavla Kouřila na výzkumu Adriaana von Müllera na špandavském slovanském hradišti v tehdejší Západní Berlíně, již dohodl Vladimír Nekuda v rámci vzájemných kontaktů: nabízející se možnosti širšího odborného dialogu také zde vzápětí ukončila nastupující socialistická normalizace.

Po absolvování roční základní vojenské služby v posádkách Slaný a Plzeň získal Pavel Kouřil roku 1975 místo historika a archeologa v městském Historickém muzeu ve Slavkově u Brna. Vedle běžné praxe v muzeu, ve kterém se záhy stal i ředitelem, nadále publikoval svoje poznatky zvláště z výzkumů západomoravských hradů, roku 1978 mu byl za obhájenou disertaci *Rané*

středověká a středověká opevněná sídla ve středním Pohrlaví udělen titul PhDr. Již v květnu 1979 pak na základě úspěšného konkurzního řízení nastoupil jako odborný pracovník na opavskou expozituru Archeologického ústavu Československé akademie věd v Brně. Jako nezaníraník mohl obsadit pouze méně atraktivní místo mimo ústřední pracoviště ústavu, další profesní postup včetně interní aspirantury a získání titulu kandidáta věd (CSc.) navíc vzápětí na celé desetiletí znemožnila emigrace mladšího bratra, Ing. Jiřího Kouřila.

Až do listopadu 1989 tak Pavel Kouřil zůstal v pozici řadového členu opavské ústavní pobočky. Svými výzkumy na severu Moravy a v českém Slezsku však po předchozích aktivitách především Lumíra Jisla, Borise Novotného a Jaroslava Krále otevřel novou etapu historické archeologie v tomto důležitém hraničním teritoriu. Z celé řady jubilemtem zkoumaných lokalit zásadní místo náleželo a dosud náleží pravěkému a raně středověkému hradišti v Chotěbuzi-Podoboře, jehož soustavné odkryvy zahájil ihned po svém příchodu do Opavy. Angažmá ve slovanské archeologii trvale rozšířilo odborné zaměření Pavla Kouřila o raně středověká témata. Druhým stěžejním okruhem jeho zájmu však zůstal vrcholný a pozdní středověk, komplexní studium hradů a drobných fortifikací českého Slezska a přilehlých regionů, doplněné o městskou problematiku (Opava) či zevrubné analýzy vybraných kategorií hmotné kultury, obzvláště militarií. Již za „opavských“ let se ale zapojil do oborových diskusí a činností, vedle realizace odborných seminářů kupříkladu i mezi severomoravskými členy Československé společnosti archeologické při Československé akademii věd. Stejně tak je třeba zmínit některé jeho publikované bilanční příspěvky o stavu a dalších perspektivách archeologie v českém Slezsku.

Proměna roku 1989 ovlivnila hluboce vědeckou dráhu již uznávaného archeologa – medievisty na moravsko-slezském pomezí. K 1. červenci 1990 byl Pavel Kouřil pověřen vedením opavské expozitury brněnského Archeologického ústavu obrozující se Akademie věd, a to až do delimitace pobočky pod ostravský Památkový ústav roku 1993. Pokračující vědecké aktivity mu dovolily také roku 1993 obhájit na filozofické fakultě Masarykovy univerzity kandidátskou disertaci *Slovanské osídlení českého Slezska* a dosáhnout hodnosti CSc. Tentýž rok přinesl do třetice i zásadní obrat v jeho profesním zařazení: zapojení do pronikavé transformace Archeologického ústavu Akademie věd ČR Brno na pracoviště základního výzkumu jej přivedlo do funkce statutárního zástupce ředitele ústavu, již vykonával do roku 1998; posléze od 1. března 1996 vedl i Středisko pro časné středověkou a slovanskou archeologii. Na základě vědeckých i organizačních výsledků pak byl po výběrovém řízení jmenován k 1. červnu 1998 ředitelem celého Archeologického ústavu Akademie věd ČR Brno. V čele ústavu stál kontinuálně po dvě prvá (čtyřletá) funkční období do 31. května 2006, kdy byl za probíhající reorganizace struktury Akademie věd České republiky dočasně pověřen jeho dalším vedením. Od 1. června 2007 pak vykonával funkci ředitele pracoviště po dvě následující (pětileté) funkční etapy do 31. května 2017. Ve vědecké práci i její organizaci nadále pokračuje i v současnosti, jako předseda rady instituce (od 8. prosince 2016), stejně jako při dalším vyhodnocování vlastních dlouholetých výzkumů.

Vedení brněnského akademického Archeologického ústavu přirozeně znamenalo zátěž, nutnost reagovat na mnohostranné problémy strategicko-vědní, kapacitní, personální, technické i provozní. Vytyčené téměř dvě desetiletí let (1998–2017) bude však v dějinách ústavu zřejmě charakterizovat další vhodné rozvíjení nesporně progresivní vědní koncepce, zaměřené na studium vybraných stěžejních témat nejstarších dějin střední Evropy. Také ale rozšiřující se kooperace s předními odbornými institucemi v českých zemích i v zahraničí, včetně velkých výzkumných projektů, soustavné budování výzkumných základů, personální stabilizace či obnovené angažmá v záchranné archeologii českého Slezska. Rozhodující posun zaznamenal ústav pod řízením Pavla Kouřila ve sféře primárního vybavení, podstatného pro vlastní vědeckou práci. Bodem zlomu tu byl tragický požár mikulčické výzkumné základny v září roku 2007, stojící na počátku desetiletí zásadních změn. Následná energická obnova pracoviště v Mikulčicích vyvrcholila v letech 2011–2013 výstavbou nové, rozsáhle vybavené výzkumné báze na mikulčickém Trapíkově. Vlastní ústřední brněnské pracoviště se pak poprvé v sedmdesátileté historii ústavu mohlo na jaře roku 2015 přesunout do vlastního sídla, v letech 2012–2014 moderně rekonstruované budovy na

Čechyňské ulici. Ústav konečně v tomto období podstatnou mírou působil při realizaci prezentačního záměru paleolitického Archeoparku Pavlov, dokončeného roku 2016.

Aktivita Pavla Kouřila jako ředitele směřovala stejně tak vně ústavu, do sféry organizace vědy, popularizace i vzdělávání. Dlouhodobě bylo jeho zapojení do univerzitního dění, v prvé řadě jako přednášejícího na Slezské univerzitě v Opavě; v květnu 2001 se na Univerzitě Komenského v Bratislavě habilitoval prací *Hrady českého Slezska* a získal titul docenta archeologie. Obor účinně ovlivňoval prací v četných redakčních radách, komisích, řídicích i poradních grémiích mnoha výzkumných a vzdělávacích institucí, stejně jako při organizaci nejruznějších vědeckých diskursů a editaci mnohdy zásadních publikačních výstupů. Zejména jeho zásluhou dostalo systematické uspořádání archeologie na Moravě jasné kontury a strukturu, založené na činnosti jednotně, systematicky koncipovaných regionálních archeologických komisí. Z početných prezentačních a výstavních projektů je třeba zmínit alespoň ideu Archeoparku Chotěbuz-Podobora (2005), příbližujícího výsledky dlouholetých odkryvů zdejšího slovanského hradiště, a zvláště pak náročnou realizaci *Velká Morava a počátky křesťanství*, vedle vlastní rozsáhlé putovní výstavy (Brno – Praha – Bratislava, 2015–2016) zahrnující i několik reprezentativních publikací a mezinárodní vědeckou konferenci (Velehrad, Mikulčice, 13.–17. května 2013). Díky koordinaci Pavla Kouřila nachází svého naplnění kupříkladu rovněž mezinárodní vědecký projekt *Moravia Magna*.

Vlastní jubilatova vědecká činnost se vždy rozvíjela v zásadě ve dvou segmentech: v archeologii raného středověku a v klasické „historické“ archeologii vrcholného a pozdního středověku. Slovanskou problematiku otevřel již v disertaci z roku 1978 studiem hradišť v Pojihlavi, od počátku opavských let pak v míře daleko širší soustavnými odkryvy na chotěbuzském hradišti. Ty doplňoval prospekce na dalších lokalitách období 8.–12. století v českém Slezsku i zpracováním dříve získaných náleзовých fondů; organické vyústění této výzkumné etapy představuje monografie *Slovanské osídlení českého Slezska* (Brno – Český Těšín 1994). Kontinuální rozvíjení bádání o časně středověkém Slezsku v následujících desetiletích pak umožnilo formulovat rozsáhlejší závěry a zpracovat další nabízející se témata, za přínosného autorského spolupodílu archeoložky Jany Gryc. Výsledky pokračujících výzkumných sezon na Chotěbuzi dovolily – vedle průběžných zpracování – inovovat celkové hodnocení významu této fortifikace v širších dějinných souvislostech (Kouřil, P.–Gryc, J., *Der Burgwall in Chotěbuz-Podobora und seine Stellung in der Siedlungsstruktur des oberen Odergebietes vom 8. bis zum 9./10. Jahrhundert*. In: Macháček, J.–Ungerma, Š., edd., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Bonn 2011, 217–243). Vhodným pandánem k hradišti na podoborské ostrožně se přitom stalo nově od roku 2015 zkoumané hradiště v Kylešovicích u Opavy, dle všech indicií důležitý centrální bod Opavska v 10. a 11. věku (Kouřil P.–Gryc, J., *Early Medieval Stronghold in Opava-Kylešovice and Its Importance for the Understanding of the Silesian Region in the Tenth-Eleventh Centuries*. In: Kouřil, P.–Procházka, R. et al., *Moravian and Silesian strongholds of the tenth and eleventh centuries in the context of Central Europe*. Brno 2018, 185–213).

Z jiných tematických okruhů šlo o otázku možného mocenského a kulturního zásahu mojmírovské Moravy do horního Poodří, o počátky slovanských fortifikací v této oblasti (hradiště Váno), celkovou strukturu opevněných poloh v českém Slezsku a na severní Moravě (Kouřil, P.–Gryc, J., *Hradiška 10.–12. století na severní Moravě a v českém Slezsku*. In: Chrzan, K.–Czapla, K.–Moždziach, S., edd., *Funkcje grodów w państwach wczesnośredniowiecznej Europy Środkowej. Społeczeństwo, gospodarka, ideologia*. Wrocław 2014, 99–171). Intenzivní byl posun rovněž v poznání nekropolí: vedle předběžného vyhodnocení nově objeveného, velmi zajímavého pohřebiště 9./10. století z Malých Hoštic u Opavy publikoval Pavel Kouřil spolu s Markétou Tymonovou komplexně především mohylník ve Stěbořicích, prozkoumaný již v 50. letech minulého století Lumírem Jislem (*Slovanský kostrový mohylník ve Stěbořicích*. Brno 2013). Pokročilý stav znalostí o slovanském osídlení českého Slezska dovolil, po několika předchozích sumarizacích, jeho aktuální celkové zhodnocení (Kouřil, P.–Gryc, J., *Czech Silesia in the Early Middle Ages*, PV 60/2, 2019, 93–143).

Z rozšiřujícího se záběru studia přirozeně vyplynul postupný hlubší průnik Pavla Kouřila do dějin celé časně středověké staré Moravy. V obsáhlejší perspektivě tak spolupracoval na

zhodnocení účelu fortifikací v dobovém sídelním a mocenském uspořádání (Kouřil, P.–Procházka, R., *Moravian Centres between the Mojmirids and Přemyslids*. In: Kouřil, P.–Procházka, R. et al., *Moravian and Silesian strongholds of the tenth and eleventh centuries in the context of Central Europe*. Brno 2018, 41–72). Výjimečné jednotlivé nálezy z moravsko-slezského prostředí i samotného Pomoraví jej inspirovaly k obsáhlejší analytickým i souhrnným studiím, ať již se tematicky jednalo o ostruhy, zbraně, kategorii bojovníckých hrobů, kulturu slovanských elit 8. a 9. století či určité typy ozdob a jejich relace k duchovní kultuře a religiozitě. Dobový šperk byl rovněž složkou, kterou vyhodnotil v monografickém zpracování pokladu ze středomoravských Popůvek; právě jeho přispěním se podařilo tento výjimečný nález v terénu dohledat a zkompletovat (srov. Novák, V.–Videman, J.–Kouřil, P.–Richter, L.–Žmrzlý, M., *Depot mincí a zlomkového stříbra z konce 10. století nalezený v Kojetíně-Popůvkách*. Praha 2016).

Významnou mírou participuje jubilant na postupném zpřístupňování výjimečných nálezo- vých situací a kolekci z centrální sídelní aglomerace v Mikulčicích, po publikování nálezo- vých milieum kostelů č. 7 a 8 byl členem autorského kolektivu katalogu střežní nekropole u takzvané trojlodní baziliky. Studium specifických nomádských prvků v raně středověké hmotné kultuře přivedlo Pavla Kouřila také k soustavnému zájmu o roli starých Maďarů v mocenských zvrtech ve střední Evropě na přelomu 9. a 10. věku (naposledy Kouřil P., *The Magyars and their contribution to the collapse and fall of Great Moravia: allies, neighbours, enemies*. In: Macháček, J.–Wihoda, M., ed., *The Fall of Great Moravia. Who Was Buried in Grave H153 at Pohansko near Břeclav?* Leiden 2019, 62–93). Za určité završení dosavadních raně středověkých studií Pavla Kouřila lze pak považovat celkový nástin dějin mojmírovské Moravy v publikačním projektu Přemyslovci (Kouřil, P., *Velká Morava*. In: Sommer, P.–Třeštil, D.–Žemlička, J., ed., *Přemyslovci. Budování české státu*. Praha 2009, 100–121).

Studie otištěné na stránkách prvních sborníků *Archaeologia historica* předznamenaly dominující téma Pavla Kouřila v archeologii vrcholného a pozdního středověku. Jsou jimi hrady a drobná opevnění. Od počátku jeho výzkumy charakterizoval vyvážený mnohostranný přístup, vedle přehledné prezentace a souborného vyhodnocení archeologických nálezů kladoucí důraz na kvalitní dokumentaci a interpretaci terénní situace a dispozice, ale i na odpovídající zasazení dané lokality do historického kontextu. Stejně jako v archeologii Slovanů, i zde proto efektivně dokázal často spolupracovat v badatelském týmu, nejčastěji s historiky Rudolfem Žáčkem a Martinem Wihodou, historikem umění Daliborem Prixem a kastelologem Miroslavem Plačkem. Po úvodním zpracování některých hradů v Pojihlaví se zaměřil v souladu se svým profesním působením na fortifikace českého Slezska a severní Moravy. Systematicky přitom šel od souhrnného vyhodnocování jednotlivých lokalit k parciálním a poté i celkovým syntézám. Vedle vlastních hradů českého Slezska, včetně specifické kategorie hradů v Jeseníkách, spjatých s kontrolou komunikací a těžbou drahých kovů, nezůstala stranou jeho pozornosti ani četná menší opevnění, často dosud neznámá, zejména v Pobeskydí, ale i v jiných regionech.

Studium hradů našlo po mnoha dílčích výstupech své souborné zhodnocení v obsáhlé monografii vzniklé ve vynikající spolupráci optimálně se doplňujícího autorského tria (Kouřil, P.–Prix, D.–Wihoda, M., *Hrady českého Slezska*. Brno – Opava 2000). Kniha svým mnohostranným hlubokým záběrem i celkovým pojetím dosud ani po dvaceti letech nenašla v mediivistické publikační produkci v českých zemích odpovídající analogii a zůstává vysoce uznávaným počinem. Pavel Kouřil navíc na ni v hradní tematice navázal dalšími aktivitami a analytickými texty. Kontinuálně rovněž pracuje na početném korpusu menších středověkých fortifikací v oblastech Jeseníků a horního Poodří, k průběžným resumujícím přehledům přibývají i nejnověji publikace jednotlivých opevnění (srov. Kouřil, P.–Žáček, R., *Drobná středověká opevnění v Pobeskydí a otázka jejich klasifikace*, ČSZM B 35, 1986, 97–138; Kouřil, P., *Kleine mittelalterliche Befestigungen in Nordmähren und in Oberschlesien*. In: *Actes de XIIe Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*. Bratislava 1993, 129–132). Některé předběžně zveřejněné lokality disponují přitom velmi vysokým potenciálem pro další výzkum, kupříkladu dvojice fortifikovaných areálů na Štandlu a Lipině u severomoravského Místku (Kouřil, P., *Sídelní komplex Štandl-Lipina u Frýdku-Místku*, AH 17, 1992, 233–243).

K poznání středověkých hradů jubilant přispěl stejně tak obecněji zaměřenými studii, vedle souhrnných přehledů vývoje na území Moravy a Slezska se podílel na vyhodnocení některých fenoménů hradní problematiky: městských hradů, zázemí hradů a jejich místa v sídelních a mocenských strukturách, vztahu ke komunikacím, stejně jako na analýze vybraných obranných prvků. Účastnil se rovněž živých oborových diskusí o metodice a směřování výzkumu hradů jako specifického odvětví mediévistiky (viz např. *Měřinský, Z.–Kouřil, P.–Plaček, M., Haupttürme mährischer und schlesischer Burgen. In: Krenn, M.–Krenn-Leeb, A., ed., Castrum Bene 9 – Burg und Funktion. Wien 2006, 27–41; Kouřil, P.–Wihoda, M., Česká kastelologie na rozcestí?, AH 27, 2002, 21–35*). Se zřejmým potěšením a obsáhlou erudicí se věnoval a věnuje také materiálním z hradního prostředí, hlavně zbraním, ale i dalším artefaktům s vysokou hodnotou historické výpovědi (*Kouřil, P., Menasova ampule z hradu Rychleby (?) ve Slezsku. In: Prix, D., ed., Pro arte. Sborník k počtě Ivo Hlobila. Praha 2002, 15–19; Kouřil, P., Hrad Javorník: březen 1428 – září 1434 (příspěvek k poznání hmotné kultury doby husitské ve Slezsku), ČSZM B 58, 2009, 221–235*).

Komplexní přístup k vrcholně a pozdně středověkým hradům a opevněním umožnil Pavlu Kouřilovi intenzivní průniky do dalších oblastí života středověké společnosti, ať již šlo o otázky spojené s osídlovacími procesy, etnickými kontakty a konflikty na severomoravském pomezí, s působením právních a ekonomických faktorů na vznik hradů a měst nebo místo některých šlechtických rodů v sídelních dějinách (*Kouřil, P.–Wihoda, M., Die Rolle des Meilenrechts in der Genese der ältesten landesfürstlichen Burgen und Städte Böhmischeschlesiens. In: Durdík, T., ed., Castrum Bene 6 – Burg und Stadt. Praha 1999, 167–194; Kouřil, P.–Wihoda, M., „... Iohannes Witshub fecit castrum nomine Vriderbergk...“ Die Burg und ihr Hinterland am Beispiel der schlesischen Materie. In: Ruttkay, A.–Ruttkay, M.–Bednár, P., ed., Castrum Bene 7 – Burgen und Siedlungsstruktur. Nitra 2004, 105–134*). Zájem o artefakty středověké každodennosti i výjimečnosti přenesl pak s akribií do městského, církevního i venkovského prostředí (např. *Kouřil, P., Soubor terakotových reliéfně zdobených dlaždic z kláštera Panny Marie a sv. Jiří ve Střelné. In: Doležalová, E.–Meduna, P., ed., Co můj kostel dnes má, nemůže kniže odnít. Věnováno Petru Sommerovi k životnímu jubileu. Praha 2011, 145–152*).

Záchranné výzkumy Pavla Kouřila v 80. letech přímo v Opavě náležejí do první vlny soustavnějších aktivit české a moravské archeologie v oblasti archeologie středověkých městských jader. Jednotlivé akce, nejrozsáhlejší na parcelách při náměstí Republiky a ulicích Hrnčířské, Kolářské a Na hradbách, přinesly vynikající materiál pro historii středověké Opavy; jubilant jej využil kupříkladu v pozoruhodné reflexi o možných projevech dálkových kulturních a obchodních kontaktů tohoto města v hmotné kultuře, zejména keramice (*Kouřil, P.–Wihoda, M., Etnické trojmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku, AH 28, 2003, zde zvl. 85–101*). Z Opavy pak konečně vedly archeologické cesty i na předměstí a do dalších měst a vsí (např. *Kouřil, P., Polozemnice z 13. století z Opavy-Kateřinek, AH 13, 1988, 107–116; Kouřil, P.–Prix, D., Kostel sv. Jiří v Pelhřimovech, okr. Bruntál, ČSZM B 40, 1991, 1–8*).

Zběžně načrtnutý obraz tak představuje archeologa středověku Pavla Kouřila jako mnohostrannou, současně ale soustavnou, metodickou osobnost se schopností inspirativně přijímat a aplikovat nové vědecké postupy a podněty archeologie, historie i dalších humanitních i přírodních vědních oborů. Strízlivý výklad založený na pečlivé analýze faktů, stejně jako interpretační rozhled dávají jeho publikačním výstupům širokou a dlouhou působnost. Mimoto je mužem s osobitým espritem, spojujícím v sobě (mimo jiné!) zaujetí pro obor s uváživostí. I proto je možné jubilantovi nejen popřát mnoho dalších let ve štěstí, zdraví a spokojenosti, ale současně se zájmem očekávat jeho další cenné příspěvky k poznání dějin středověké Moravy a českého Slezska.

Jiří Doležel

PhDr. Jiří Doležel, Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i., Čechyňská 363/19, 602 00 Brno, Česká republika, dolez@arub.cz